

MİTOLOJİK ZİTLİK PARADİGMASINDA BABA - OĞUL MÜCADELESİ

THE FIGHT BETWEEN THE FATHER AND THE SON IN THE PARADIGM OF MYTHOLOGICAL CONTRAST

Prof. Dr. Fuzuli BAYAT

Özet

Türk mitolojik sisteminde kozmos-kaos zıtlığını simgeleyen baba-oğul mücadelesi, folklor düşüncesinde yeniyle eskinin, töreyle kuralsızlığın mücadelesi şeklinde bir değişim ve dönüşüm yaşamıştır. Baba-oğul mücadelesi motifi Türk destan ve masallarında geniş yayılmış, mücadele töre ve veraset sisteminden, psikolojik sebepli, oradan da kıskançlık yüzünden baş gösteren savaşa kadar değişik varyantlarda varlığını koruyabilmiştir. Halk edebiyatının çeşitli türlerinde varyantlaşan bu motifte oğlun zaferi yeninin eski, gençliğin ihtiyarlık, törenin düzensizlik üzerinde zaferi gibi semantik yorum kazanmış olur. Bu yazıda baba-oğul mücadelesinin üç boyutu üzerinde durulmuş, destanlarımızdan getirilen örneklerle mitolojik bağlamı zıtlığın epik kural çerçevesinde işlevselleşmesi gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: baba-oğul mücadelesi, mitolojik zıtlık, töre, veraset sistemi, kıskançlık

Abstract

In Turkish mythology, the fight between the father and the son, which symbolizes the conflict of cosmos-chaos has become a fight between the old and the new, the customs and the anomie, due to the conception of folklore. The motif of the father and the son has commonly taken place in Turkish legends and tales. The fight has taken place in various styles such as in the customs and inheritance or psychological causes and then to the fights, which result in deaths because of jealousy. In the literature of folklore, this motif has had various semantic meanings like the victory of the son, the victory of the old over the new, the young over the old, the custom over the chaos. This study has focused on three dimensions of the fight between the father and the son. With samples of our legends, functionality of the contrast in mythological context in terms of epic rules has been shown

Key Words: the fight between the father and the son, mythological contrast, customs, inheritance, jealousy

a. Konuya Genel Bir Bakış

Destanlarda varlığını koruyan ve her destanda gizli ya da açık bir şekilde kendini gösteren motifler vardır. Bu motifler, varlıklarını koruyabilmek için toplumun zihninde yer etmiş olmalıdır. Çünkü kullanılmayan motifler yok olmaya, unutulmaya mahkumdur. Unutulmayan ve mitolojik çağdan tarihi çağa geçiş yapan masal ve destanlarımızda yeni anlam kazanan motiflerden biri de baba-oğul mücadelesidir.

Türk mitolojisinde, özellikle de yaratılış mitlerinde baba ile oğlun yeryüzüne sahip olmak uğruna verdikleri mücadelede çoğu zaman oğul galip gelir. Baba-oğul mücadelesi motifi; bir Karadeniz kavmi olan İskitler döneminden bugüne kadar çeşitli varyant ve versiyonlarda, hem Karadeniz kavimlerinden olan Oğuzlar hem de diğer Türk boyları arasında oldukça yaygınlık gösterir. Halk edebiyatının çeşitli türlerinde varyantlaşan bu motifte oğlun zaferi; yeninin eski, gençliğin ihtiyarlık, törenin düzensizlik üzerinde zaferi gibi semantik yorum kazanmış olur. İslâmiyet'ten sonraki destanlarda baba-oğul

mücadelesi motifi, farklı bir şekilde, yani dinin getirdiği ideoloji açısından, oğlun, kâfir olan babasını yenmesi üzerinde takdim edilir. Oğuz Kağan Destanı'nın İslamî varyantları, Kırgızların Manas Destanı içerisinde yer alan Almanbet Destanı bunun birer örnekleridir.

Türk destanlarında çok sık rastladığımız baba-oğul mücadelesi motifi, şeklini değiştirerek halk hikayelerine (bunları aşk destanları olarak adlandırmak daha doğru olacaktır) ve modern edebiyatımıza kadar varlığını koruyabilmiştir. Destanlarımızda mesela Alpamış'da Karacan'ın Dost Muhammetle, Köroğlu Destanının birçok varyantında Köroğlu'nun oğlu Hasanla teketek savaşı anlatılır. Ancak baba-oğul mücadelesi yerine ve işlevine göre çeşitlilik gösterdiğinden semantikaları da farklı açılardan değerlendirilmelidir. Nitekim Köroğlu'da baba-oğul savaşı tanımadan baş göstermiş ve babanın oğulu tanınması ile sonuçlanmışsa da bazılarında bu kıskançlık, bazılarında kıskırtma, bazılarında da hakimiyet uğrundaadır.

Baba-oğul mücadelesinin temeli, hakimiyeti elde etme isteğine bağlanabilir. Çünkü “şefe karşı itaat tam manasıyla pederşahi devrin mahsulüdür. Fakat “şef” baba değildir. Kahramanlığı ile yükselen ve temayüz eden şahıstır”¹

Destanlarımızda baba, tahtına varis olacak bir oğlan evladının olmasını çok ister, bunun için kurbanlar keser, açları doyurur, yoksulları giydirip ağızlarına “yağ” sürer. Ama oğul büyüyünce babayla mücadele başlar. Oğul, babayı öldürecek kadar güçlü ve cesurdur. İdeallerini gerçekleştirmek isteyen oğul, babasıyla bile karşı karşıya gelmekten korkmaz. Bütün bu tezatlı durumun mutlaka folklor mantikiyle açıklanabilecek bir izahı vardır ki sözlü kültürümüz aslında bu bilinmezleri bilinenler bağlamında çözmekle meseleye açıklık getirmiş olur.

Oysa esasen destanlarımızda ve masallarımızda yer alan baba-oğul mücadelesinin temelinde yaratılış mitlerinden gelen Tanrıoğlu şamanla veya kahramanla Tanrı (burada Tanrı terimi ile Gök Tanrı değil, yüksek dereceli ruhlar kastedilmiştir.) arasındaki münakaşa durur. Altay, Sibiryaya yaratılış mitlerinde Tanrı'nın yardımcısı G. Potanin'in de sübut ettiği gibi onun kendi oğludur.² Oğul, babadan kendi bilgisi, kabiliyeti ile seçilir. Tanrı veya bunu yaratıcılık gücü olan demiurg adlandırmak daha doğru olur, tek başına dünyayı yaratamaz. Buna göre de toprağı getirmeyi oğlundan ister. Oğul da ördeğe çevrilerek okyanusun dibinden ona balçık getirir.³ Buna bakmaksızın yaratılış süreci bittikten sonra Baba Tanrı veya demiurg yardımcının, yani oğlun veya anti-demiurgun rolünü küçümser, ona hak ettiklerini vermez. Altay, Buryat mitlerinde yardımcı-oğul babadan kendi hakkını talep eder. Baba itiraz ettikte mücadele ya güçle ya da bilgiyle çözülür. Her iki halde gökler babaya, yeryüzü ise oğla çatar.⁴

Dünya destanlarında da baba-oğul mücadelesi motifi vardır. Ancak bu mücadelenin Türk destanlarından farklı bir boyutta geliştiğini söylemek gerekir. Örnek vermek gerekirse Uranus ile Kronos ya da Kronos ile Zeus arasındaki mücadeleleri gösterebiliriz.

Her ne kadar A. İnan, baba-oğul mücadelesini pederşahi bir aile düzenine geçmeden önceki devirlerde ortaya çıktığını savunsa da bu mücadelenin kökeninde eski ile yeninin, ışıkla karanlığın, düzenle kaosun yer aldığı görülür. Nitekim bu mitolojik zıtlıklar folklor düşüncesinde yeni yeni anlamlar kazansa da eski yapısını bu veya diğer şekilde koruyabilmiştir.

Ayrıca baba-oğul mücadelesini veya bir başka deyişle düşmanlığını S. Freud'un psikanaliz metodu ile açıklamanın Türk kültür değerlerine ters düştüğünü de söylemek gerekir. Destanlarımızda hakimiyet düşüncesi ve bunun baba-oğul mücadelesi ekseninde ifadesini bulması psikanaliz teorisine uymamaktadır. Ancak bazı işaretlere bakılırsa psikanize yakın bir durum Dede Korkut Destanlarında görülür. Bu genel değerlendirmeden baba-oğul mücadelesinin çeşitli sebeplerini aşağıdaki alt başlıklarda toplamak mümkündür:

1. Töre, örf ve veraset için mücadele

¹ İnan A., Makaleler ve İncelemeler, Ankara, 1987, s.117

² Potanin G. N., Vostoçnie Motivi Srednevekovom Yevropeyskom Epose, Moskova, 1899, s.366-384

³ Verbitskiy V. İ., Altayskie İnorodtsı, Moskova, 1893

⁴ Potanin G. N., Vostoçnie Motivi, s.368

2. Psikolojik sebepli mücadele
3. Kıskançlık veya çekememezlik sebebinden mücadele

b. Töre, Örf ve Veraset Bağlamında Yapılan Baba-Oğul Mücadelesi

Töre değişmeyen ilişkiler, davranışlar, kurallar modelidir ve toplumun uymasını gerektirir. Ancak tarihi gerçeklik töreye karşı çevrildiğinden bu iki olgunun üst üste düşmesi bir zıtlık oluşturur. O halde töreyi bozan baba ve törenin simgesine çevrilmiş oğulun mücadelesi kaçınılmaz olur. Baba-oğul mücadelesi başka bir anlam, mesela akrabalık oku üzerine de geçirilebilir. Örneğin Dede Korkut Kitabı'nda Salur Kazan'la Aruz'un mücadelesi töreyi korumağa çalışan dayı ile tarihi gerçekliği bozmamağa gayret gösteren yeğen arasında baş gösterir. Türk milleti eski zamanlarda sosyal ve siyasi yaşamını töreye göre düzenlemekteydi. Törenin yaptırım gücü şüphesiz hakanın yetkilerinden daha üstündü.⁵ Zaten hakanın tahta bulunmasının tek sebebi, töreyi uygulamaktı.

Türk töresine göre, hakan olma hakkı büyük oğla aittir. Küçük oğul ise “ocağın devamı”⁶ için önemliydi. Küçük oğul kesinlikle hakimiyet için hak iddia edemezdi. Bunu değiştirmek isteyen töreyi ve örfü “yıkılmış” sayılırdı. O bakımdan Çin yıllıklarının Mete ve babası arasındaki mücadeleyi yansıtan bilgiler veraset prensibinin bozulması, törenin ihlal edilmesi şeklinde anlaşılmalıdır. Mete'nin babası Tuman, hakimiyeti büyük oğluna vermeyi istemez. Bu motif, devleti idare etme kanununun ve varislik prensibinin bozulmasının destana yansımalarıdır.⁷

Tuman'ın küçük oğlunu varis yapma isteği, Mete'ye karşı duyduğu düşmanlığın açığa çıkması anlamına gelir. Ona göre de oğlunu gerçek ölümle yüz yüze bırakmak için komşu devlete saldırır. Zira Mete komşu devlette anlaşma gereği bulunur. Oğlunun bu ölümden kurtulup geri dönmesine sevinir gibi görünen baba, savaşı başlatmıştır. Mete babanın bu tavrı sebebiyle ava gittikleri zaman, onu öldürür. Mete hakimiyeti ele alınca “cihan hakimiyeti” düşüncesini gerçekleştirmek için çalışır⁸ ve burada baba-oğul mücadelesi törenin ihlaline göre başlatılmış olsa da amaç cihan hakimiyeti düşüncesine dayanır.

Aynı konumda sayılabilecek Oğuz Destanı'nın salname varyantında Oğuz Kağan'ın, Müslüman olarak doğduğunu, her yerde “Allah Allah” diyerek dolaştığını görüyoruz. Evlendiği iki karısına yaklaşmıyor, üçüncü karısından ise ayrılmıyordu. Baba Kara Han, durumu fark edince, kurultayı toplayarak:

“Olur mu böyle bir şey, Oğuz böyle kalamaz!

Onu öldürmeliyiz, artık o yaşayamaz!”

diyerek kararını verir. Kara Han, oğluluyla mücadeleyi böylece başlatmış olur. Oğuz Kağan ise bu durumdan haberdar olmuş ve babasıyla savaşarak onu öldürmüştür.

Ebülgazi Bahadır Han, Kara Han'ı Oğuz'un değil, bilinmeyen bir asker tarafından atılan okla öldürüldüğünü ileri sürer.

Oğuz Kağan gibi, Almanbet'te babasını Müslüman olmadığı için öldürmüştür. Babasını öldürdükten sonra Kırgızlar' a sığınan Almanbet, Manas'ın ordusuna komutan olmuştur.

Almanbet'in Müslüman olduğunu anlayan babası Kara Han, oğlunu uyararak onun eski dinine dönmesini ister. Ancak bu isteği oğlu kabul etmeyince baba Esen Han'a oğlunu şikayet eder. Almanbet'i durumdan annesi haberdar eder. Almanbet kurtulunca, tekrar geri dönüp babasını öldürür.

Oğuz ve Almanbet, babalarıyla mücadelelerinin sonucunda onları öldürürler. Burada Almanbet Destanı'nın Oğuz Destanı modeli üzerinde şekillendiği görülür. Ayrıca bu iki destanın dışında baba-oğul mücadelesinin Müslüman ideolojisi bağlamında çözümüne rastlamıyoruz.

⁵ Bkz. Bayat F., Oğuz Destan Dünyası. Oğuznamelerin Tarihi, Mitolojik Kökenleri ve Teşekkülü, İstanbul, 2006

⁶ Ögel B., Türk Mitolojisi, c.1, Ankara, 1998, s.28-29

⁷ Bayat F., Oğuz Epik Enekesi ve “Oğuz Kağan” Dastanı, Bakü, 1993 s.7-8

⁸ Bayat F., Oğuz Epik Enekesi, s.8

Destanlarımızda sadece din farkından dolayı bir baba-oğul mücadelesiyle karşılaşmıyoruz. Müslüman oğul, Müslüman olan babanın da karşısına çıkar. Nitekim bu durumda oğul, babanın tutum ve davranışlarına göre mücadeleye başlamış olur. Örneğin Manas ile babası arasındaki mücadele -ki, bunların her ikisi müslümandır- daha sekiz yaşındayken başlar. Cakır, Esen Han'ın hışmından kurtulmak için hediyeleri daha da artırır. Bu durum karşısında Manas, babasını ayıplar ve anlamadıkları için Manas babasını öldürmek ister. Ancak onu Manas'ın elinden kurtarırlar. Manas Destanı'nda baba-oğul mücadelesi tam olarak çözümünü bulmasa da destanın sonraki bölümlerinde Manas'ın sürekli babasına karşı isyan halinde olması bu motifin destanda varlığını kanıtlayacak deliller olarak görülmelidir. Bu durumda "eski nesil daima mağlup olmaktadır. Şüphesiz bu durum iptidaî devirlerinin hareketidir. Torun, büyük babasından ve babasından daha kuvvetlidir. Torun daima muzafferdir."⁹

Baba-oğul mücadelesinin töre bağlamında ilginç bir varyantına Er Töştük Destanı'nda rastlıyoruz. Er Töştük Destanı'nda baba, kendi canını kurtarmak için oğlunu feda etmekten çekinmeyecek kadar ileri gider.¹⁰

Tarihi mitolojik karakterli destan kahramanının tek bir olay örgüsü etrafında birleşmesi mitolojik şuurun tarihi şura geçitte korunan ortak motiflerin uygunluğu ve ayniyeti ile izah olunur. Oğuz motiflerinin ilk yazılı prototipinden takriben 1100, 1200 yıl sonra Arap tarihçisi Gardizi Zeyne'l-Ehbar adlı eserinde tokuzguzları (Dokuz Oğuzları) anlatırken Kür Tigin efsanesinden istifade etmiştir.¹¹ Orta asırların İslam salnamecileri için karakteristik olan menşe mitlerini gerçek tarih olarak sunmak çabası Gardizi'de de kendini gösterir. Gardizi'nin Kür Tigin efsanesinde büyük kardeş-küçük kardeş mücadelesi Oğuznamelerdeki baba-oğul mücadelesi motifi ile aynı paradigmadadır. Eğer dokuz Oğuzların kağanı, kardeşi Kür Tigin'in boğazını kesip onu ıssız bir yere atarken, Oğuz ve Mete mitinde de baba, oğlunu öldürmek ister. Bu eski mitin yeni tarihi varyantı şüphesiz veraset sistemi ile çaprazlaşmış bu çaprazlaşmadan Oğuz-Mete-Kür Tigin paralelliği ortaya çıkmıştır.

Gardizi'nin tarihinde hakimiyette olan kardeş kendinden sonra hakimiyeti oğluna vermek istediğinden töreye göre hakimiyetin gerçek varisi olan kardeşini (metinde küçük kardeş "tigin" unvanı taşıdığından hakimiyet hiyerarşisinde kağandan sonra varis hesap olunur.) öldürür. Mete efsanesinde ise baba, hakimiyeti büyük oğluna, yani gerçek varise vermek istemez. Küçük oğluna üstünlük verdiği için baba ile oğul arasında savaş başlar. Ne yazık ki Oğuz salnamelerinde Türk idare etme sisteminin veraset prensibi hakkında işarete rastlanmıyor. Baba-oğul mücadelesi motifi Oğuznamelerde yeni İslamî yorum kazandığından burada savaş veraset davası şeklinde değil, din davası şeklinde kodlaşmıştır.

Veraset paradigmatı Oğuzname motifleri Safevi hükümdarı Şah İsmail hakkında olan halk kitabında transformasyon olunmuş şekilde korunur. Bunlar Şah İsmail'in babası ile düşmanlığı, on beş yaşına kadar ad almadan yaşaması, üç kızla evlenmesi, evlenmenin kozmogonik karakter taşıması vs.dir.¹² Ancak Şah İsmail Destanı bir çok yönüyle Oğuznamelere benzese de baba-oğul mücadelesi töre ve veraset bağlamında gerçekleşmez.

Karahanlı hükümdarı Buğra Han, Müslümanlığı resmi olarak kabul eden ilk Türk hükümdarıdır. Menkıbede Muhammed peygamberin Miraç gecesi onu karşılayan peygamberlerin içinde birini tanımaması ve Hz. Peygamberin sorusu üzerine Cebrail'in bu sizden üç yüz yıl sonra Türkistan'da İslam'ı yayacak ruhtur, cevabını vermesi açık aydın Türk hükümdarını İslam ideolojisine hizmet ettirir. Satuk Buğra Han'ın doğduğunda Müslüman olacağını bilen kahinler (yerli kültürün icracıları) onu öldürmek isterler. Benzeri şekilde Müslüman olan Oğuz'u da babası öldürmek ister. Buğra Han'ı bu tıpkı Almanbet Destanı'nda olduğu gibi ölümden anası halas ederken, Oğuz'u da üçüncü eşi haberdar eder.

Buğra Han on iki yaşında ava çıkar. Hz. Hızır onun gözüne görünüp boynuna düşen vazifesini ona hatırlatır. Buğra Han, anası ile evlenen amcasını hak dine davet eder. Amcası bu daveti kabul etmeyince mucize ile yer yarılar ve hükümdar yere batır mahvolur. Oğuz da babasını hak dinine

⁹ İnan A., Makaleler ve İncelemeler, s.117

¹⁰ Ögel B., Türk Mitolojisi, s.540

¹¹ Bartold V.V., Soçinenie, T.8, Moskova, 1973, s.52

¹² Hikmet İ., Azerbaycan Edebiyatı Tarihi, c.1, Bakü, 1928, s.69

girmediği için öldürür. Buğra Han, hakimiyeti ele geçirdikten sonra Türklerin arasında İslam dinini yaymaya başlar.¹³

Satuk Buğra Han'la amcası Oğrçak arasındaki mücadele de aslında hakimiyetin Karahanlılar devletinin kurucusu Bilge Kül Kadir Han'ın ölümünden sonra büyük oğlu Bazır Arslan'a çatması ile alakalı olmalıdır. "Bilge Kül Kadir Han'ın Bazır Arslan ve ve Oğlçak adlı iki oğlu vardı. Kendisinden sonra hakanlık tahtına Oğlçak oturmuştu. Onun hükümdarlığı muhtemelen 945'te yeğeni Satuk Buğra eliyle sona erdirildi. Bu töre kavgası Oğuzla atası Karahan'ın mücadelesini hatırlatır.

Türk töresini inşa etmek için cihan devleti kuran bir adamın böyle bir hareketi tabii hesap edilmelidir. Dede Korkut destanlarında Boğaç'ın babası Dirse Han'la münasebeti, babanın oğlu öldürmek istemesi, eski Oğuz-Kara Han münakaşasının destan varyantıdır. Buna göre de Ziya Gökalp, Boğaç'ı, Oğuz Han'la aynı varlık hesap eder.¹⁴ Boğaç'ın da boğa öldürmesi genelde onun boynuzlu olması (bu adın anlamında boynuz kelimesi görülür) Ziya Gökalp'in ihtimalinin doğru olduğunu söylemeğe olanak tanır.

Köroğlu Destanı'nda yer alan mücadele daha farklıdır. Köroğlu Destanı'nın Anadolu varyantında oğul, babayı tanımaktadır, baba ise oğlu olduğunu bilse de onu görmemiştir. Köroğlu, oğlu Hasan Bey'i Çamlıbel töresini bozduğu için öldürmek ister. Ancak öldürmeden önce güreş tutulmasına karar verilir. Güreşi Hasan Bey kazanır. Köroğlu'nu öldüreceği sırada, baba oğlunu tanır ve barışırlar. Köroğlu Destanı'nın Azerbaycan varyantında Köroğlu'nun Derbent'te evlendiği kızdaki Hasan adlı bir oğlu olur. Burada baba-oğul mücadelesi söz konusudur, ancak işaretlerle bu mücadelenin Çamlıbel töresi için yapıldığını anlıyoruz. Köroğlu, oğlu Hasan'la üç defa güreş tutar, iki defa yenilir, yalnız sonuncuda Hasan'ı alt etmeyi başarır ve hemen öldürmek ister. Ancak son anda onu tanır ve baba-oğul kan dökülmeden mutlu bir şekilde birbirine kavuşurlar.¹⁵ Köroğlu benzersiz bir kahraman olmasına rağmen oğluna karşı mağlup olur.

c. Mücadelenin Psikolojik Sebepleri

S. Freud, baba-oğul mücadelesinin tek sebebi olarak "Odip Kompleksi"ni gösterir. S. Freud, "Totem ve Tabu" adlı kitabında bu mücadeleden bahsederken, baba-oğul mücadelesinin bilinçaltı dürtülerle açıklığa kavuşturur. Freud'a göre, insanlığın ilk çağlarında oğullar babalarını öldürür sonra onu yerlerdi. Babayı yiyerek onu içlerine gömdüklerini ve bertaraf ettiklerini düşünüyorlardı.¹⁶ Nitekim babanın ölümü, annenin yanında bir yer edinmek ve sevgisinden yararlanmak için, anne ile oğul buluşturmaya ama kaynaştırıcı bir ilişkiyle karşı karşıya bırakan bir olayda suçlu olanın öldürülmesi anlamına gelirdi.

"Odip Kompleksi", anneye karşı duyulan cinsî arzusunun ortaya çıkışını gösterir. "Odip Kompleksini" Türk destanlarına uygulamak, sağlıksız bir metottur. Çünkü Türk destanlarında (özellikle Oğuz Kağan Destanı) anneye olan yakınlık, cinsî temayüle bağlanamaz. Ayrıca babaya olan isyanın sebebi ise töreye, örf ve verasete göredir.

Oğuz Kağan destanında baba, bilerek ve isteyerek öldürülmüştür. Oysa "Oidipus" babası olduğunu bilmediği bir "yabancı"yı öldürdüğünü zannetmiş, kaderin oyunu ile yine de bilmeden annesi ile evlenmiştir.

Oysa Türk destanlarında anne, kutsaldır, oğlun yardımcısıdır. Bazı arkaik Altay destanlarında anne yer altı dünyasının yaratığı ile ilişkiye girip oğlunu öldürmek istese de ana ile oğlun evlenmesi olayı Türk destan geleneği için yabancısıdır. Ekser destanlarımızda ve masallarımızda anne, oğlunun yardımcısı ve desteğidir. Almanbet destanında anne oğlunu kurtarmak için kendini feda eder. İster Oğuznamelerde

¹³ Kabaklı A., Türk Edebiyatı, c.2, İstanbul, 1968, s.64-65

¹⁴ Gökyay O.Ş., Dedem Korkutun Kitabı, İstanbul, 1973, s.103

¹⁵ Bkz. Köroğlu (Tehmasib Nüshası), Bakü, 1956

¹⁶ Mendel G., Babaya İsyân, İstanbul 2000, s.9

isterse de Almanbet destanı'nda baba-oğul macedelesi Müslüman olmayan babayla Müslüman olan oğul arasındadır.

Oğuz Kağan Destanında bahsi geçen Ay Kağan, Oğuz'un annesidir. Oğuz Kağan, annesinin sütünü bir kez emmiş ve bir daha yaklaşmamıştır. Ayrıca destanın diğer bölümlerinde Ay Kağan'ın bahsi geçmez. Bütün bunlar Freud'un yaklaşımının Türk sözlü geleneği için geçerli olmadığı kanısını uyandırır. Freud'un psikanaliz teorisinden farklı bir yaklaşım G. Mendel'de vardır.

Genard Mendel, Prometheus mitini incelerken baba-oğul mücadelesini, iğdiş edilme korkusuyla birleştirmiştir. Mitolojiye göre yarı tanrı Prometheus, insan soyunun yaratıcısıdır ve onun iyilikçisidir. İnsanı korumak için baba tanrı Zeus'u kandıran Prometheus, onu iğdiş etme arzusunu açığa vurur. Baba tanrı Zeus ise, onu zincire vurarak karaciğerini kuşun yemesi cezasını verir. Bu şekilde Prometheus iğdiş edilmiş oluyordu.¹⁷

Türk destanlarında genellikle baba-oğul mücadelesi, Oğuz Kağan ve Almanbet destanı niteliğindedir. Yani mücadelenin asıl sebebi töre ve kısmen de psikolojiktir.

e. Kıskançlık Nedeniyle Mücadele

Halk hikâyelerimizde (aşk destanlarımızda) karşılaştığımız baba-oğul mücadelesinin temelinde kıskançlık yatmaktadır. Aşk destanlarımızda genel yapı şöyle gelişmektedir:

Baba, oğlu ya da kızı olmadığı için çok üzgündür. Evinden uzaklara gider. Yolda bir Pîr'in verdiği elma ile evine geri döner. Bu elma sayesinde oğlu (ya da kızı) olur.

Çok istenen erkek çocuğa karşı kıskançlık duyma ise onun sevdiğini almak için yola düşmesinden sonra gerçekleşir.

Aşk destanlarında olay örgüsü genel hattının bu şekilde geliştiğini söylemek mümkündür. Burada baba-oğul mücadelesinin kıskançlık zemininde baş verdiğini izlemek için Şah İsmail Destanı'na dikkat edelim.

Destandan da görüldüğü gibi Şah İsmail, babası tarafından çok sevilen bir oğuldur. Ancak, o sevdiği kızı almak için gurbete gider. Babasının hükümdar olduğu ülkenin başkenti Kandeher'a dönerken yanında üç güzel karısı vardır. Baba, oğlunu bu üç güzelle görünce çok kıskanır. Üvey annenin de kışkırtmasıyla oğlunu öldürmek ister. Şah İsmail'in yalvarması sonucunda, baba oğlunu öldürmekten vazgeçer. Ama gözlerine mil çektirip bir kuyuya atmaya karar verir.¹⁸ Babanın amacı oğlunu ortadan kaldırarak üç gelini ile evlenmektir.

Şah İsmail'in Arap Üzengi/Arap Zengi isimli karısı babanın bu düşüncesi karşısında onunla savaşıyor. Daha sonra Şah İsmail'i atıldığı kuyudan çıkaran Arap Üzengi, Şah İsmail'e yardım eder. Oğul, babayla karşı karşıya gelir ve bu baba-oğul mücadelesi oğlun babayı öldürmesiyle son bulur. Bu hikâyede açıkça görüyoruz ki baba, oğluna karşı kıskançlık duymuştur. Kıskançlık, mücadelenin ortaya çıkmasına sebep olur.

Özellikle masalarda kıskanç baba oğlunun gözlerini çıkartmakla onu ölüme terkeder. Ancak kuş donlu perilerin gözleri çıkarılmış gencin ilacını söylemekle olayın başka bir yön aldığı görülür.

Türk destanlarında kıskançlık uğruna arası açılan baba-oğul mücadelesine Köroğlu Destanı'nın Azerbaycan varyantının Tebriz Nüshasında rastlıyoruz. Gerçi burada Ayvaz, Köroğlu'nun evlatlığıdır ve kıskançlık da kadın kıskançlığı olmayıp Ayvaz'ın Köroğlu'nu yanlış anlaması ile alakalıdır. Nitekim destanın yirmi ikinci meclisinde sarhoşluk anında Ayvaz, Köroğlu'ya kızar ve onun düşmanı Nezer Celali'nin yanına gider. Burada Köroğlu'nun Nezer Celali ile savaşında Ayvaz babası ile yüz yüze gelse

¹⁷ Mendel G., age., s.133-135

¹⁸ Bayat F., Oğuz Epik Enelesi, s.13

de savaşmayıp hemen Koroğlu tarafa geçer.¹⁹ Destanın başkahramanı Koroğlu olduğu içindir ki oğul Ayvaz, baba Koroğlu'dan zayıf ve haksız gösterilmiştir.

Babaya karşı isyan, oğla karşı mücadele destanlarımızın değişmeyen motifidir. Bu mücadele kahraman olan oğlun yüceltilmesi ve onu tek, benzersiz gösterme isteği ile ortaya çıkmış olabilir.

Destanlarımızdaki kahramanlar o kadar cesur ve yiğittirler ki, babalarını bile öldürebilirler. Kahramanlık destanlarında ve cihangirlik düşüncesinde kahramanın babasız doğması, Müslüman medeniyetinde peygamber doğumuna benzemektedir.²⁰ Kahramanın tek ve benzersiz olması için olağanüstü özellikler yanında, babasız olması şartı da vardır.

Baba-oğul mücadelesinin kıskançlık üzerinde baş vermesi motifi Koroğlu Destanının Türkmen varyantında da var. Ayvaz'ın Koroğlu'ndan incinip sonradan ona karşı mücadeleye kalkması dediklerimizi tasdikler.²¹

Dede Korkut'ta baba-oğul mücadelesinin kıskançlık bağlamında örneklerini bulmak mümkündür. Dirse Han, nâ-mert olan kırk yiğidin sözüne kanar ve oğlunun "ahlaksız" biri olduğuna inanır. Bunun üzerine onu öldürmeye karar verir. Baba, oğul ve kırk nâ-merd beraber ava çıkarlar. Baba burada oğlunu okla yararlar.²² Babanın oğla karşı tutumu, mücadeleden ziyade onun ahlakî tutumuna bağlı söylentilerdir. Buradaki kıskançlık zeminindeki mücadele babanın veya oğlun değil, kırk hizmetçinin oğlu babaya kıskanması sonucu baş gösterir.

Destanlarımızdaki baba-oğul mücadelesi meselenin güçle halli varyantıdır. Bunun da mitte, destanda takdim şekli ayrı ayrıdır. Nitekim bilindiği kadarıyla baba-oğul mücadelesi, mitlerde düzenin kaosa karşı mücadelesi şeklinde varyantlaşır. Tanrının göğe çıkması, oğlun ise yerde kalması (Altay mitlerinde Erlik hatta yer altı dünyasına gönderilir.) ilk varyantta oğlun, babayı yerden kovması şeklinde tasvir olunur.²³ Demek ki dünya üzerinde efendilik etmek için yürütülen mücadelede zaferi oğul elde eder. Oysa destan ve masallarımızda konu çeşitlilik arz eder.

Destanda Oğuz'un Kıyatı (Basatın Tepegözü) öldürdükten sonra dünya hükümrânlığı kurması yaratılış mitinin destan okunuşudur. Sonraki varyantlarda gökten yere atılan Tanrıoğulları motifi, ters işarete dönüşerek oğlun babasını yeryüzünden kovmasına transformasyon edilmiştir. Ancak her iki halde Tanrıoğlu yeryüzünün hakimi olarak kalır. Bu kozmogonik karakterli savaş Oğuznamelerde ayrıca İslam şerhine maruz kalmış destanlarda ilave semantik yorum kazanmıştır. Şöyle ki, salnamelerde Oğuz'un, Kara Han'ı öldürmesi İslam'a davetle alakalıdır. Oğuznamenin Uzunköprü varyantında Oğuz, babası Kara Han'ın gözlerine okla vurup kör eder.²⁴

Benzeri bir şekilde Almanbet de kafir olan babası Kara Han'ı İslamiyet'i kabul etmediği için öldürür. Her iki kahramanın babalarının adlarının **Kara Han** olması (Metenin de babasının adı Tumandır, bu kelime de karanlı anlamı ile ilgilidir.), baba-oğul mücadelesinin aynı semantik dairede oluştuğunu gösterir. Ayrıca eski Türk mitolojik sisteminde Tanrının Kayrakan veya Kara Han şeklinde adlandırılması, sistemin eski ile yeninin, düzenle kaosu zıtlığı bağlamında geliştiğini gösterir. Destanda bu semantik daire epik kurallara uygun bir biçimde gelişme sergilemiştir. Bu bakımdan ak kara karşı durması kaos kozmos zıtlığının destan varyantıdır denilebilir. Demek ki, ilk kahramanlık motifi (özellikle, arkaik tipli destanlarda) bu veya başka derecede Tanrı-Tanrıoğlu mücadelesinin destan varyantıdır.

¹⁹ Koroğlu (Tebriş Nüshası), Bakü, 2005, s.524-545

²⁰ Bayat F., Oğuz Epik Enelesi, s.13

²¹ Bkz. Goroglu, Aşgabat, 1941

²² Ergin, M., Dede Korkut Kitabı, İstanbul, 2001, s.28

²³ Potanın G.N., Vostoçnie Motivi 1899: 371

²⁴ Veliyev K., Uğurlu F., Oğuznameler, Bakü, 1993, s.52

Kahramanlarımızın (Almanbet, Oğuz Kağan, Mete) babalarının adını da incelersek, karanlığı ifade ettiklerini görürüz.²⁵ Yani oğul karanlığı yok ederek aydınlığı temsil eder. Hakimiyeti ele alan oğul, devleti idare etmek için Tanrı tarafından seçildiği inancı hakim bir görüşür.²⁶

d. Konuyu Genel Değerlendirme

Karadeniz kavimlerinden olan İskitlerden başlayarak mitolojik bir özelliğe bürünen baba-oğul mücadelesi destan ve masallarımızda yeni bir anlam paradigması kazanmıştır. Baba-oğul mücadelesinde açık görünen eskiyi, kaosu, karanlığı, kıskançlığı simgeleyen baba, bunların tersini simgeleyen oğul karşısında bir engeldir. Bu engeli ortadan kaldırmak veya sindirmek amacıyla oğul, babaya karşı mücadeleyi başlatır. Bütün söylenenleri göz önünde bulundurarak incelediğimiz ve incelemediğimiz destanlardan, masallardan yola çıkarak şu sonuçlara ulaşabiliriz:

- A) Baba ile oğul mücadelesi motifi mitolojik çağdan günümüze kadar her devirde kullanılan bir motiftir.
- B) Oğul, babasından her zaman daha güçlüdür.
- C) Mücadelenin temelinde cihan hakimiyeti mefkuresi yatmaktadır. (Oğuz Kağan Destanı)
- D) Kahramanın gücünü sembolize etmek için babayı öldürmesi gereklidir.

Kahraman olan oğulun gücünü göstermek için baba olumsuz kutupta duran bir sembol olarak kullanılmıştır.

Kaynakça

- Bartold V. V., Soçinenie, T.8, Moskova, 1973
- Bayat F., Oğuz Destan Dünyası. Oğuznamelerin Tarihi, Mitolojik Kökenleri ve Teşekkülü, İstanbul, 2006
- Bayat F., Oğuz Epik Enenesi ve “Oğuz Kağan” Dastanı, Bakü, 1993
- Ergin, M., Dede Korkut Kitabı, İstanbul, 2001
- Gökyay O. Ş., Dedem Korkutun Kitabı, İstanbul, 1973
- Hikmet İ., Azerbaycan Edebiyatı Tarihi, c.1, Bakü, 1928
- İnan A., Makaleler ve İncelemeler, Ankara, 1987, s.117
- Kabaklı A., Türk Edebiyatı, c.2, İstanbul, 1968
- Koroğlu (Tebriiz Nüşhası), Bakü, 2005
- Koroğlu (Tehmasib Nüşhası), Bakü, 1956
- Mendel G., Babaya İsyân, İstanbul 2000
- Ögel B., Türk Mitolojisi, c.1, Ankara, 1998
- Potanin G. N., Vostoçnie Motivi Srednevekovom Yevropeyskom Epose, Moskova, 1899, s.366-384
- Veliyev K., Uğurlu F., Oğuznameler, Bakü, 1993
- Verbitskiy V. İ., Altayskie İnorodtsı, Moskova, 1893

²⁵ Bayat F., Oğuz Epik Enenesi, s.13

²⁶ Bayat F., Oğuz Epik Enenesi, s.13